

The Portrayal of Religious and Sufi Scholars in Post- Independence Uzbek Dramaturgy

Gulxayo Osomiddinova

Independent Researcher

Abstract

This article analyzes the artistic portrayal of religious and Sufi scholars in Uzbek drama during the post-independence era. Specifically, it examines the revival of figures such as Ahmad Yasawi, Baha-ud-Din Naqshband, Imam al-Bukhari, and Mashrab—historical and Sufi personalities—within the context of shifting attitudes toward national and religious values following independence. The study analyzes themes of spirituality, the concept of the "perfect human" (*komil inson*), Sufi philosophy, and national self-awareness as presented in stage works that blend historical truth with artistic fiction.

Keywords

dramaturgy, post-independence era, Sufism, religious scholar, historical drama, Baha-ud-Din Naqshband, Imam Bukhari, Mashrab, spirituality, artistic interpretation.

Annotatsiya

Mazkur maqolada mustaqillik davri o'zbek dramaturgiyasida diniy-tasavvufiy allomalar obrazining badiiy talqini tahlil qilinadi. Xususan, istiqlol yillarida milliy va diniy qadriyatlarga bo'lgan munosabatning o'zgarishi natijasida dramaturgiyada Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Imom al-Buxoriy, Mashrab singari tarixiy va tasavvufiy siymolar obrazining qayta tiklanishi masalalari yoritiladi. Dramaturglarning tarixiy haqiqat va badiiy to'qima uyg'unligida yaratgan sahna asarlarida ma'naviyat,

komil inson g'oyasi, tasavvuf falsafasi hamda milliy o'zlikni anglash masalalari tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: dramaturgiya, mustaqillik davri, tasavvuf, diniy alloma, tarixiy drama, Bahouddin Naqshband, Imom Buxoriy, Mashrab, ma'naviyat, badiiy talqin.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy tarix, din va ma'naviyatga munosabat tubdan o'zgardi. Sho'ro davrida diniy-tasavvufiy allomalar faoliyatini keng yoritish imkoniyati cheklangan bo'lsa, istiqlol yillarida ularning ilmiy va badiiy merosini o'rganish uchun keng yo'l ochildi. Bu holat adabiyotning barcha janrlariga, ayniqsa dramaturgiyaga ham kuchli ta'sir ko'rsatdi. Natijada tarixiy va diniy siymolar obrazini yaratishga bag'ishlangan ko'plab dramatik asarlar yuzaga keldi. Mustaqillik davri dramaturgiyasiga xos jihatlardan biri — tarixiy shaxsni oddiy siyosiy qahramon sifatida emas, balki ma'naviy-ruhiy kamolot timsoli sifatida talqin qilishdir. Shu bois dramatik asarlarda diniy-tasavvufiy allomalar obrazi orqali insonning ichki olami, e'tiqodi, komillik sari intilishi va jamiyat ma'naviyati masalalari ilgari surildi.

Istiqlol davrida milliy o'zlikni anglash jarayoni kuchaydi. Adabiyotda tarixiy xotirani tiklash asosiy yo'nalishlardan biriga aylandi. Dramaturglar xalq tarixida muhim o'rin tutgan diniy allomalar hayoti va faoliyatiga murojaat qildilar. Bu asarlar orqali millatning ma'naviy ildizlari, diniy qadriyatlari va tasavvuf falsafasi sahna talqiniga ko'chirildi. Tarixiy dramalarda asosiy maqsad faqat biografik voqealarni yoritish emas, balki allomaning ruhiy dunyosi, falsafiy qarashlari va jamiyat bilan munosabatini ochib berishdan iborat bo'ldi. Shu jihatdan mustaqillik davri dramaturgiyasi o'tgan davri dramaturgiyasidan keskin farqlanadi.

Adabiyotshunos Naim Karimov tarixiy mavzudagi asarlar haqida fikr yuritarkan, tarixiy shaxs obrazini yaratishda davr ruhini ochish va milliy tafakkurni tiklash muhimligini ta'kidlaydi. Bu tamoyil mustaqillik dramaturgiyasida diniy allomalar obrazini yaratishda ham muhim mezon bo'lib xizmat qildi.

Mustaqillik davri dramaturgiyasida hadis ilmining buyuk namoyandasi Imom al-Buxoriy obrazi alohida o‘rin egallaydi. Dramaturglar uni faqat muhaddis sifatida emas, balki haqiqat va ilm yo‘lida kurashgan ma’naviy qahramon sifatida tasvirlaydilar. Ayniqsa, Usmon Qo‘chqorning “Imom Buxoriy” (Rasululloh kotibi) dramasida allomaning ilm yo‘lidagi mashaqqatlari, siyosiy bosimlarga qaramay e’tiqodidan qaytmasligi dramatik konflikt asosini tashkil etadi. Asarda Imom Buxoriy obrazi orqali ilm va e’tiqod birligi g‘oyasi ilgari suriladi. Dramada allomaning ruhiy olami ichki monologlar, falsafiy dialoglar orqali ochiladi. Muallif tarixiy faktlarni badiiy umumlashtirish orqali Imom Buxoriyni xalq ma’naviyatining timsoli darajasiga ko‘taradi. Asardagi asosiy dramatik ziddiyat ilm bilan jaholat, haqiqat bilan manfaat to‘qnashuvi asosiga qurilgan. Shuningdek, sahna asarida tasavvufiy ruh sezilib turadi. Insonning poklanishi, sabr va tavakkul tushunchalari qahramon xarakterining asosiy belgilariga aylangan.

Istiqlol dramaturgiyasida Bahouddin Naqshband obrazi ham muhim o‘rin tutadi. Naqshbandiya ta’limotining “Dil ba yor, dast ba kor” tamoyili dramatik asarlarda komil inson konsepsiyasining asosi sifatida talqin qilinadi. Bahouddin Naqshband haqidagi dramatik asarlarda alloma avvalo xalqparvar, kamtar va ruhiy murshid sifatida tasvirlanadi. Dramaturglar uning faoliyati orqali insoniy poklik, mehnatsevarlik va ruhiy komillik masalalarini yoritadilar. Bu obrazning muhim jihat shundaki, dramaturgiyada Naqshband faqat diniy arbob emas, balki jamiyat ma’naviyatini tarbiyalovchi ustoz sifatida namoyon bo‘ladi. Dialoglarda hikmatli so‘zlar, tasavvufiy ramzlar va falsafiy mushohadalar keng qo‘llanadi. Tasavvufiy dramatik asarlarda voqealar rivojidan ko‘ra qahramonning ruhiy olami va ma’naviy izlanishlari muhimroq ahamiyat kasb etadi. Shu sababli bunday dramalarda ichki konflikt yetakchi o‘rin egallaydi.

Ushbu davr dramalarida Boborahim Mashrab obrazi ham keng talqin qilindi. Mashrab haqidagi dramatik asarlarda uning erk va haqiqat uchun kurashi asosiy mavzu

sifatida namoyon bo'ladi. To'liq Xo'jayevning "Devona Mashrab" dramasi hamda boshqa sahna asarlarida Mashrab murakkab ruhiy olam egasi sifatida gavdalanadi. U jamiyatdagi riyo, mansabparastlik va jaholatga qarshi chiqqan isyonkor darvesh sifatida tasvirlanadi. Mashrab obrazi orqali dramaturglar inson erkinligi, e'tiqod mustaqilligi va ruhiy ozodlik masalalarini ko'taradilar. Asarlarda tasavvuf falsafasi bilan ijtimoiy tanqid uyg'unlashib ketadi. Mashrabning ichki iztiroblari, xalq orasidagi mavqei va fojeali qismati dramatik ta'sirchanlikni kuchaytiradi. Bu dramalarda shoirning ruboiy va hikmatli fikrlari qahramon xarakterini ochishga xizmat qiladi. Ayni paytda Mashrab obrazi milliy uyg'unish va ma'naviy ozodlik timsoliga aylantiriladi.

Yuqorida sanab o'tilgan asarlarda diniy allomalar obrazini yaratishda bir qator badiiy xususiyatlar kuzatiladi:

1. Tarixiylik va badiiylik uyg'unligi. Dramaturglar tarixiy manbalarga tayangan holda obraz yaratadilar, biroq badiiy umumlashtirish va dramatik konflikt orqali asarning estetik ta'sirini kuchaytiradilar.

2. Ruhiy tahlilning kuchayishi. Asarlarda qahramonning ichki dunyosi, ruhiy izlanishlari va falsafiy qarashlari chuqur ochib beriladi.

3. Tasavvufiy ramz va timsollar. Nur, yo'l, qalb, haqiqat, komillik singari ramzlar dramatik matnning poetik qatlamini boyitadi.

4. Ma'naviy-g'oyaviy yo'nalish. Ushbu dramalarda asosiy urg'u inson ma'naviyati, axloqiy poklik va komillik masalalariga qaratiladi.

5. Milliy o'zlikni anglash g'oyasi. Diniy allomalar obrazi orqali xalqning tarixiy xotirasi va ma'naviy ildizlari tiklanadi.

Mustaqillik davri o'zbek dramaturgiyasida diniy-tasavvufiy allomalar obrazi milliy ma'naviyatni tiklash va tarixiy xotirani jonlantirishning muhim vositasiga aylandi. Dramaturglar Imom Buxoriy, Bahouddin Naqshband, Mashrab kabi siymolarni badiiy talqin qilish orqali komil inson g'oyasi, e'tiqod, haqiqat va ruhiy poklanish masalalarini

yoritdilar. Bu asarlar nafaqat tarixiy shaxslarning hayotini sahnaga olib chiqdi, balki zamonaviy insonning ma'naviy ehtiyojlari bilan hamohang falsafiy mazmun kasb etdi. Shu jihatdan mustaqillik davri dramaturgiyasi milliy tafakkur va ma'naviy uyg'onishning muhim badiiy hodisasi sifatida qadrlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1999.
2. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: Movarounnahr, 2009.
3. Qo'chqor U. Imom Buxoriy dramasi.
4. Rasulov A. Badiiylik mezonlari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2004.
5. Valixo'jayev B. O'zbek adabiyotshunosligi tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 1993.
6. Xo'jayev T. Devona Mashrab dramasi.
7. Sharofiddinov O. Ijodni anglash baxti. – Toshkent: Sharq, 2004.